

SUN'IY INTELEKTNING SHAXSNING HUQUQIY IJTIMOIYLASHUVIDAGI O'RNI

Ibroxim Hakimovich ATAMIRZAEV
yuridik fanlar bo'yicha (PhD) falsafa doktori
Namangan davlat universiteti
Namangan, O'zbekiston

Annotatsiya

Maqolada sun'iy intellekt texnologiyalarining shaxsning huquqiy ijtimoiylashuvi jarayoniga ta'siri nazariy-metodologik va amaliy jihatdan tadqiq etilgan. Raqamli transformatsiya sharoitida huquqiy ong, huquqiy madaniyat va huquqiy faollikning shakllanishida algoritmik tizimlarning o'rni tahlil qilingan. Shuningdek, undan algoritmik boshqaruv, raqamli davlat, elektron sudlov va huquqiy ta'lim sohasida foydalanish istiqbollari ilmiy asoslangan.

Tayanch so'zlar: sun'iy intellekt, huquqiy ijtimoiylashuv, huquqiy ong, algoritmik adolat, raqamli davlat, elektron sudlov, huquqiy madaniyat.

РОЛЬ ИСККУСТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ПРАВОВОЙ СОЦИАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ

Иброхим Хакимович АТАМИРЗАЕВ
Доктор философии по (PhD) юридическим наукам
Наманганский государственный университет
Наманган, Узбекистан

Аннотация

В данной статье анализируется роль искусственного интеллекта в правовой социализации личности в условиях цифровой трансформации. Теоретико-методологические подходы рассматриваются на основе взглядов зарубежных и узбекских учёных-правоведов. В исследовании выявлены как положительные, так и отрицательные аспекты влияния искусственного интеллекта на формирование правового сознания и правовой культуры. Предложены рекомендации по совершенствованию национального законодательства с учётом международных стандартов.

Ключевые слова: искусственный интеллект, правовая социализация, правовая культура, алгоритмическое управление, цифровое государство.

Global raqamlashuv jarayoni jamiyat hayotining barcha sohalariga, jumladan huquq tizimiga ham tub o'zgarishlar kiritmoqda. Sun'iy intellekt tushunchasi 1956-yilda John McCarthy tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan bo'lib, bugungi kunda u intellektual qaror qabul qilish, ma'lumotlarni tahlil qilish va prognozlash jarayonlarida keng qo'llanilmoqda.

Huquqiy ijtimoiylashuv – shaxsning jamiyatda amal qilayotgan huquqiy normalar, qadriyatlar va prinsiplarni o‘zlashtirish jarayonidir. Raqamli muhit sharoitida mazkur jarayon an’anaviy institutlar (oilalar, ta’lim, davlat) bilan bir qatorda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari orqali ham amalga oshirilmoqda.

Shaxsning ijtimoiylashuvi uning ijtimoiy adolatga oshiftaligi va intilishida namoyon bo‘lishini ta’kidlash joiz. Davlatimiz rahbari Sh.Mirziyoyev mazkur hodisani quyidagicha keng qamrovli ifodalaydi: Ijtimoiy adolat – bu siyosiy qarashlar, jinsi, millati, tili va diniy e’tiqodidan qat’i nazar, qonun oldida barcha fuqarolarning tengligini ta’minlashdir. Bu – ta’lim, tibbiyot va boshqa sohalardagi imkoniyatlar tengligidir. Bu – kafolatlangan mehnat faoliyati erkinligi, mansab lavozimlari bo‘yicha ko‘tarilib borishdagi imkoniyatlar tengligidir. Eng muhimi, bu – keksa avlod vakillari va ijtimoiy himoyaga muhtoj fuqarolar to‘g‘risidagi g‘amxo‘rlikdir [1;30]

Huquqshunos olimlar M.Axmedshayevaning fikricha, «insonning ijtimoiylashuvini sxematik tarzda uning oilada boshlanib, so‘ng jamiyatda va davlatda amalga oshadigan hayot yo‘li deb tushunish kerak. Eng muhimi va ahamiyatli, boshqa hech narsa bilan almashtirib bo‘lmaydigan qadriyatlardan biri bu insonlarning o‘zaro muloqot, umumiy munosabatlarda bo‘la olish imkoniyatidir. Muloqot jarayonida biz shaxs sifatida shakllanamiz, dunyo va boshqa insonlar haqida tasavvurga ega bo‘lamiz va o‘zimizni, o‘z imkoniyatlarimizni, xarakterimiz xususiyatlarini chuqurroq o‘rganamiz [2;137].

X.T.Odilqoriyevning fikricha, «shaxsning huquqiy ijtimoiylashuvi fuqarolarning jamiyat hayotidagi turli munosabatlarda, ayniqsa, huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati barpo etish jarayonidagi faolligini aks ettiradi» [3;10].

Olimlar ta’kidlashicha, shuningdek, huquqiy ijtimoiylashuv tushunchasiga shaxs (huquq subyekti) tomonidan insoniyat sivilizatsiyasi yaratgan huquqiy madaniyat an’analarini, me’yorlarini o‘zlashtirib borish ham kiradi. Huquqiy qadriyat va me’yorlarni, huquqiy merosni o‘zlashtirish insonning butun umri bo‘yi davom etadi» [4;108].

Sun'iy intellekt texnologiyalari huquqiy axborotdan foydalanishni osonlashtirib, fuqarolarning huquqiy savodxonligini oshirish imkoniyatini yaratadi. Biroq, algoritmik qarorlarning inson huquqlariga ta'siri, ma'lumotlar maxfiyligi va diskriminatsiya xavfi masalalari ham dolzarb bo'lib qolmoqda.

Huquqiy ijtimoiylashuv masalasi huquq nazariyasida alohida o'rin tutadi. Rossiyalik huquqshunos olim S.S. Alekseev huquqni "ijtimoiy munosabatlarning tartibga soluvchi universal mexanizmi" sifatida ta'riflaydi [5,112]. Uning fikricha, huquqiy ijtimoiylashuv jamiyatda huquq ustuvorligini ta'minlashning muhim sharti hisoblanadi.

Amerikalik olim Lawrence M. Friedman huquqiy madaniyatni jamiyatning huquqqa bo'lgan munosabati sifatida izohlab, uning huquqiy institutlar samaradorligiga ta'sirini ta'kidlaydi [6;15].

Shunday qilib, huquqiy ijtimoiylashuv – bu ko'p bosqichli, uzluksiz jarayon bo'lib, u shaxsning huquqiy ongini, qadriyatlarini va xulq-atvorini shakllantiradi.

Sun'iy intellekt – inson intellekt funksiyalarini modellashtiruvchi axborot tizimlari majmuasidir.

Stuart Russell va Peter Norvig sun'iy intellektni "intellektual agentlar yaratish fani" deb ta'riflaydi [7; 4].

Buyuk Britaniyalik huquqshunos Richard Susskind kelajakda huquqiy xizmatlar raqamli formatga o'tishini bashorat qiladi [8; 4].

Sun'iy intellektning huquqiy tabiati ikki jihatda namoyon bo'ladi:

birinchisi, huquq ob'ekti sifatida (tartibga solish predmeti);

ikkinchisi, huquqni amalga oshirish vositasi sifatida (sud amaliyoti, huquqiy maslahat).

Bu holat sun'iy intellektga huquqiy ijtimoiylashuv jarayonida yangi institut sifatida qarash imkonini beradi.

Huquqiy ong – shaxsning huquqiy normalarga bo'lgan munosabati va ularni anglash darajasidir. Raqamli platformalar orqali normativ-huquqiy hujjatlarga ochiq kirish imkoniyati huquqiy ongni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Sun'iy intellekt asosidagi huquqiy maslahat platformalari fuqarolarga tezkor va arzon huquqiy yordam ko'rsatish imkonini beradi. Bu esa huquqiy ijtimoiylashuvni jadallashtiradi.

Biroq algoritmik qarorlar inson omillarini to'liq hisobga olmasligi mumkin. Nick Bostrom sun'iy intellekt rivojlanishi nazoratsiz qolsa, inson huquqlariga tahdid solishi mumkinligini ta'kidlaydi [9;115].

Raqamli davlat boshqaruvi tizimida sun'iy intellektdan foydalanish davlat xizmatlari samaradorligini oshiradi.

Algoritmik boshqaruv orqali qaror qabul qilish tezlashadi, biroq shaffoflik va javobgarlik masalalari dolzarb bo'lib qolmoqda. Sud amaliyotida sun'iy intellektdan foydalanish adolat prinsiplariga mos kelishi shart.

Sun'iy intellektning huquqiy ijtimoiylashuvga ijobiy va salbiy ta'siri quyidagicha:

Birinchidan, huquqiy axborotning ommalashuvi – huquqiy tenglik kafolati sifatida raqamli transformatsiya sharoitida huquqiy axborotning ochiqligi va ommalashuvi huquqiy davlat barpo etishning muhim shartlaridan biriga aylanmoqda. An'anaviy sharoitda huquqiy ma'lumotlardan foydalanish ko'p hollarda yuridik bilimga ega mutaxassislar doirasi bilan cheklangan bo'lsa, bugungi kunda sun'iy intellekt texnologiyalari mazkur cheklovlarni bartaraf etmoqda.

Buyuk Britaniyalik huquqshunos Richard Susskind ta'kidlaganidek, raqamli texnologiyalar huquqiy xizmatlarni ommalashtirish orqali jamiyatda huquqiy adolatni ta'minlash imkoniyatini kengaytiradi [10;39].

Uning fikricha, texnologiyalar huquqiy yordamni “eksklyuziv xizmat”dan “ommaviy ijtimoiy ne'mat”ga aylantirmoqda.

Sun'iy intellekt asosida ishlovchi huquqiy axborot platformalari:

- normativ-huquqiy hujjatlarni mazmunan tahlil qiladi;
- murakkab yuridik atamalarni soddalashtirilgan tilda tushuntiradi;
- fuqarolarning huquqiy savollariga tezkor javob beradi;
- huquqiy holatlarni modellashtirib, ehtimoliy oqibatlarini ko'rsatadi.

Shu tariqa, huquqiy axborotning ommalashuvi huquqiy bilimlardan foydalanishda teng imkoniyat yaratadi, ijtimoiy adolat prinsipini mustahkamlaydi, huquqiy nigilizmning oldini oladi, huquqiy ijtimoiylashuv jarayonini tezlashtiradi.

Demak, sun'iy intellekt huquqiy axborotni ommalashtirish orqali huquqiy davlatning institutsional asoslarini mustahkamlaydi.

Ikkinchidan, huquqiy savodxonlikning oshishi. Fuqarolik jamiyati rivoji omili sifatida huquqiy savodxonlik shaxsning huquq va majburiyatlarini anglash, huquqiy munosabatlarda faol ishtirok etish hamda huquqiy xulq-atvorni namoyon qilish qobiliyatini anglatadi. Bu jarayon huquqiy ijtimoiylashuvning markaziy elementi hisoblanadi.

Sun'iy intellekt texnologiyalari huquqiy ta'lim sohasida quyidagi imkoniyatlarni yaratadi: interaktiv o'quv platformalarini shakllantirish, virtual sud jarayonlarini modellashtirish, huquqiy vaziyatlar bo'yicha simulyatsion mashqlar o'tkazish, shaxsiylashtirilgan o'quv traektoriyasini ishlab chiqish muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Sun'iy intellekt orqali huquqiy ta'limning ommalashuvi esa mazkur madaniyatning tizimli rivojlanishiga xizmat qiladi.

Huquqiy savodxonlikning oshishida quyidagi ijobiy natijalarni ko'rishimiz mumkin. Bunda, huquqbuzarliklar soni kamayadi, fuqarolarning davlat organlariga ishonchi ortadi, huquqiy faollik kuchayadi, jamoatchilik nazorati mustahkamlanadi.

Shunday qilib, sun'iy intellekt huquqiy ta'lim va ma'rifat orqali huquqiy ijtimoiylashuvni chuqurlashtiradi.

Uchinchidan, korrupsiya xavfining kamayishi – shaffof boshqaruv mexanizmi yuzaga keladi. Bunda korrupsiya huquqiy davlat tamoyillariga jiddiy tahdid soluvchi omil hisoblanadi. U ko'pincha inson omili, subektiv qaror qabul qilish va ma'lumotlar yopiqligi natijasida yuzaga keladi.

Sun'iy intellekt texnologiyalari davlat boshqaruvida shaffoflikni ta'minlashga xizmat qiladi. Algoritmik qaror qabul qilish tizimlari esa avtomatik navbatga qo'yish va xizmat ko'rsatish, elektron tender va davlat xaridlarini tahlil

qilish, byudjet xarajatlarini monitoring qilish, soliq va moliyaviy operatsiyalarni aniqlash imkoniyatini beradi.

Shvedsiyalik olim Nick Bostrom ta'kidlashicha, texnologiyalar to'g'ri institutsional nazorat ostida bo'lsa, jamiyat farovonligiga xizmat qiladi [11; 115].

Bu esa korrupsiya xavfini kamaytiradi va davlat organlari faoliyatiga nisbatan ishonchni oshiradi. Natijada huquqiy ijtimoiylashuv jarayonida adolat va tenglik prinsiplari mustahkamlanadi.

To'rtinchidan, inson omilining subektivligini qisqartirish – adolat prinsipini mustahkamlashda muhim hisoblanadi.

Huquqni qo'llash amaliyotida inson subektivligi turlicha talqin va shaxsiy munosabatlarga sabab bo'lishi mumkin. Sun'iy intellekt esa ma'lumotlarga asoslangan tahlil orqali qarorlarni standartlashtirish imkoniyatini yaratadi.

Rossiyalik huquqshunos S.S.Alekseev huquqni barqarorlik va adolatni ta'minlovchi mexanizm sifatida baholaydi [5;112].

Sun'iy intellekt mazkur barqarorlikni kuchaytirishda bir xil holatlarda bir xil yondashuvni ta'minlash, statistik ma'lumotlarga tayanish, inson xatolarini kamaytirish, emotsional ta'sirdan xoli bo'lishda muhim vosita bo'lishi mumkin.

Ayniqsa, sud amaliyoti, litsenziya berish, ijtimoiy nafaqalarni tayinlash va soliq hisob-kitoblarida sun'iy intellektning qo'llanilishi adolat prinsipini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Biroq algoritmlar ustidan inson nazorati saqlanishi shart. Sun'iy intellekt inson qarorlarini to'liq almashtirmasdan, ularni qo'llab-quvvatlovchi mexanizm sifatida faoliyat yuritishi maqsadga muvofiq.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt:

Birinchidan, huquqiy axborotni keng ommaga yetkazish orqali huquqiy tenglikni ta'minlaydi huquqiy savodxonlikni oshirib, fuqarolik jamiyatini mustahkamlaydi;

Ikkinchidan, korrupsiya xavfini kamaytiradi va davlat boshqaruvida shaffoflikni kuchaytiradi;

Uchinchidan, inson omilining subektivligini qisqartirib, adolat prinsipini ta'minlaydi.

Demak, sun'iy intellekt huquqiy ijtimoiylashuv jarayonida ijobiy institutsional omil sifatida namoyon bo'lib, huquq ustuvorligi va adolatli jamiyat barpo etishga xizmat qiladi.

Endi sun'iy intellektning huquqiy ijtimoiylashuvga salbiy ta'siri va huquqiy xavflarlar haqida ham fikr yuritsak. Bu borada algoritmik diskriminatsiya va tenglik prinsipiga tahdidlar mavjud bo'ladi. Sun'iy intellekt texnologiyalarining keng qo'llanilishi huquqiy ijtimoiylashuv jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatishi bilan birga, muayyan xavf-xatarlarni ham keltirib chiqarishi mumkin. Shulardan biri – algoritmik diskriminatsiya muammosidir.

Algoritmik ma'lumotlar bazasiga asoslanib ishlaydi. Agar ushbu ma'lumotlar tarixiy yoki ijtimoiy noxolislik elementlarini o'z ichiga olgan bo'lsa, sun'iy intellekt ham ana shu noxolislikni takrorlashi mumkin. Natijada: muayyan ijtimoiy guruhlarga nisbatan adolatsiz qarorlar qabul qilinishi, kredit, ishga qabul qilish yoki sud amaliyotida tengsizlik yuzaga kelishi, huquqiy tenglik prinsipining buzilishi ehtimoli paydo bo'ladi.

Huquqiy ijtimoiylashuv nuqtai nazaridan qaraganda, agar shaxs algoritmik qarorlarni adolatsiz deb qabul qilsa, bu uning huquq tizimiga bo'lgan ishonchini pasaytiradi. Bu esa huquqiy nigilizm va ijtimoiy begonalashuvga olib kelishi mumkin.

Sun'iy intellektning keyingi salbiy jixati shaxsiy ma'lumotlar maxfiyligi va raqamli nazorat muammosidir. Sun'iy intellekt tizimlari katta hajmdagi ma'lumotlar asosida ishlaydi. Bu esa shaxsiy ma'lumotlarning himoyasi va maxfiyligi masalasini dolzarb qiladi.

Agar shaxs o'z ma'lumotlari nazoratsiz ravishda yig'ilayotganini his etsa, bu davlat va huquq tizimiga nisbatan ishonchning pasayishiga sabab bo'ladi.

Sun'iy intellekt bilan bog'liq xavflar sifatida shaxsiy ma'lumotlarning noqonuniy qayta ishlanishi, doimiy raqamli kuzatuv, fuqarolarning xulq-atvorini prognozlash va nazorat qilish, shaxsiy hayot daxlsizligining buzilishi kabilardir.

Bu esa konstitutsiyaviy huquqlar, jumladan shaxsiy hayot daxlsizligi va axborot xavfsizligiga tahdid soladi.

Shu bois, sun'iy intellektdan foydalanishda inson huquqlari ustuvorligi, algoritmik shaffoflik, javobgarlikning aniq mexanizmi, inson nazorati prinsipi, ma'lumotlar xavfsizligi kafolatlari prinsiplariga amal qilish zarur.

Demak, sun'iy intellekt huquqiy ijtimoiylashuv jarayonida faqat ijobiy emas, balki murakkab va ziddiyatli ta'sirga ega fenomen sifatida namoyon bo'ladi. Uning samaradorligi esa huquqiy tartibga solish darajasi va inson qadriyatlariga moslashtirilgan boshqaruv mexanizmiga bog'liqdir.

Yevropa Ittifoqida sun'iy intellekt faoliyatini tartibga solish bo'yicha huquqiy mexanizmlar ishlab chiqilmoqda. AQSh va Xitoyda sun'iy intellektdan sud amaliyoti va jinoyatchilikni prognozlashda foydalanish amaliyoti mavjud.

O'zbekistonda ham raqamli davlat dasturlari doirasida sun'iy intellekt elementlari joriy etilmoqda. Shu bois, milliy qonunchilikda algoritmik shaffoflik, axborot xavfsizligi va inson huquqlarini himoya qilish masalalarini mustahkamlash zarur.

Xulosa sifatida aytadigan bo'lsak, sun'iy intellekt shaxsning huquqiy ijtimoiylashuvida yangi bosqichni boshlab bermoqda. U huquqiy ong va madaniyat shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatish bilan birga, yangi huquqiy muammolarni ham yuzaga keltirmoqda.

Bunday muammolarni o'z vaqtida oldini olishda sun'iy intellekt faoliyatini huquqiy tartibga solishni takomillashtirish, algoritmik shaffoflik va javobgarlik mexanizmlarini joriy etish, raqamli huquqiy ta'limni kengaytirish, inson huquqlarini ustuvor prinsip sifatida belgilash maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Мирзиёев Ш.М. Конституция – эркин ва фаровон ҳаётимиз, мамлакатимизни янада тараққий эттиришнинг мустаҳкам пойдеворидир. – Тошкент: Ўзбекистон, 2018.

2. Аҳмедшаева М.А. Ҳозирги замон давлати ва ҳуқуқи назарияси муаммолари. – Тошкент: ТДЮИ, 2009.
3. Одилқориев Х.Т. Ҳуқуқий модернизациялашнинг ўзига хос хусусиятлари //Постда, 2008 йил. 8 март. – № 10 (3748).
4. Одилқориев Х.Т., Якубов Ш.У. Миллий ҳуқуқий тизим ва ҳуқуқий кадриятлар. –Тошкент: Фафур Фулом, 2011.
5. Алексеев С.С. Теория права. – Москва: БЕК, 1995.
6. Friedman L.M. The Legal System: A Social Science Perspective. – New York: Russell Sage Foundation, 1975. – p. 15.
7. Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. – Upper Saddle River: Prentice Hall, 2020.
8. Susskind R. Tomorrow’s Lawyers. – Oxford: Oxford University Press, 2013.
9. Bostrom N. Superintelligence. – Oxford: Oxford University Press, 2014.
10. Susskind R. Tomorrow’s Lawyers. – Oxford: Oxford University Press, 2013.
11. Bostrom N. Superintelligence. – Oxford: Oxford University Press, 2014.